

Missä nyt on kuivinta autiomaata, vaelsivat tuhansia vuosia sitten kirahvit ja karjalaumat ja polskivat jopa krokotiilit. Sahara kuoli, kun ilmasto muuttui, mutta sitä ennen asukkaat kuvasivat vehreän maailmansa luoliin ja kallioihin.

KALLIOTAIDE

näyttää Saharan savannit

TEKSTI JA KUVAT: ERKKI LUOMA-AHO

Kun Saharassa satoi
23 000–10 500 vuotta sitten, jääkauden viime maksimiaikana, Sahara oli nykyistäkin kuivempi, asutukseen kelpaamaton autiomaata, joka ulottui noin 500 kilometriä nykyistä etelämmäs.

10 500 vuotta sitten monsuunisaateet muuttivat Saharan savanniksi, jolle saapui eläimiä ja metsästäviä, kerääviä ja kalastavia ihmisiä. Samaan aikaan voimakkaat tulvat tekivät Niilin laakson asuinkelvottomaksi. Saharan sateisuus kuitenkin vaihteli. Ajoittain saaliseläimet kaikkosivat ja ihmisten oli muutettava niiden perässä edestakaisin. Huoli ravinnon riittävyydestä johti eläinten, kuten alkuhärän, vangitsemiseen ja kesyttämiseen.

7 300 vuotta sitten Itä-Saharassa alkoi noin 400-vuotinen kuiva jakso, jolloin väestön oli muutettava Niilille tai keitaiisiin tai etelämmäksi, Sudaniin. Sateet ja niiden mukana ihmiset kuitenkin palasivat vielä uudelleen Saharaan.

Noin 5 500 vuotta sitten Sahara alkoi muuttua nykyisenlaiseksi autiomaaksi. Samaan aikaan Niilin laaksossa alkoi faraojen aika.

Vaiheet Saharan paleoilmaston tutkijan Stefan Kröppelinin mukaan

Kirjoittaja on valokuvannut Saharan kalliotaidetta neljällä matkalla. Lounais-Egyptin rutikuivan erämaan keskellä sijaitsevassa CC21-luolassa hän kävi vuonna 2008. Sen katon maalauksissa eläinnaamioiset, vitsoin varustautuneet paimenet kaitsevat nautoja.

Koillis-Saharan kalliotaidepaikkoja on merkitty punaisin pistein. Harmaa on vuoristoaluetta, keltainen osin hiekkarämaata. Esimerkiksi Libyan aavikolta on paikoin 500 kilometrin matka lähimpään asutukseen. Matkailijoilla pitää olla vähintään kaksi maastoautoa.

Ennen nautojen kesytystä kirahveja vangittiin ja kenties tarhattiin. Niiden ja savannin muiden suurten eläinten pyydystämiseen käytettiin ansoja, joita on kuvattuna Saharan kallioissa. (Sudan, Jebel Uweinat)

Kaksi kettupäätä on kellistänyt sarvikuonon. Monia kallio- kuvia on vaikea valokuvata niin, että alkuperäisteoksesta saisi kunnolla selvää. Tätä näkymää on selvennetty piirtämällä ääriiviivat valokuvaan. (Libya, Messak Settafet)

Tämä on toinen matkapäivämme Libyan aavikolla Egyptin lounaiskolkassa. Gifl Gebir -ylätasanko, joka erottui vielä hetki sitten oikealla, on jo jäänyt horisontin taakse. Maaliskuinen aurinko saa hiekan hehkumaan ja loihtii eteemme kangastuksia merestä ja sen saarista, jotka muuttavat alati muotoaan ja paljastuvat lähemmäksi tultuamme kukkuloiksi.

Lähestymme yksinäistä basalttivuorta, joka pistää esiin hiekkamerestä.

Emme tulleet tänne sattumalta, vaan gps:n opastamina. Matkamme johtaja, unkarilainen **András Zboray**, oli kuullut ystävänsä maltalaisen **Mark Bordan** neljä kuukautta aikaisemmin tekemästä luolalöydöstä, joka kantaa nyt koodinimeä CC21.

Libyan aavikko, jota egyptiläiset kutsuvat Länsiaavikoksi, oli vielä 1900-luvun alussa viimeisiä maapallon tutkimattomista alueista. Vasta kehittyneiden moottoriajoneuvojen myötä kiinnostus seutuun heräsi, ja nyt meistä on tullut osa tätä kiinnostuksen aaltoa. Etsimme täältä merkkejä Saharan vohreämmästä kaudesta.

Innostustamme lisää se, että olemme kenties vuosituhsien jälkeen vasta toinen ryhmä, joka on käynyt juuri tällä paikalla.

Karjaa katon täydeltä

Kiipeämme parikymmentä metriä tasangon pinnasta olevalle pienen luolan suulle. Arkeologit kutsuvat tällaista kaliosyvennykseksi puoliluolaksi (engl. *shelter*).

Tuuli on kinostanut hiekkaa luolaan, joka on mitoitetaan vaatimaton, noin viisi metriä leveä, kolme metriä syvä ja 1–3 metriä korkea. Punaisella, violetilla, oranssinkeltaisella ja valkoisella värillä maalatut kuvat peittävät luolan katon.

Näkymä mykistä ryhmämme. Kuvattuna on nautoja ja ihmisiä, kaikki maalattuina huolellisesti epätasaiselle pinnalle. Kuvat esittävät paimenia vitsoineen karjan parissa. Ihmisiä on myös arkisissa askareissa majassaan, jossa leppäta keltainen tulenliekki. He ovat tummia, ja jokaisella on kasvoillaan eläinnaamio, jossa on silmien kohdalle maalattu valkoiset pisteet. Tiedämme, että samanlaisia kuvia tavataan muualtakin Saharasta, muun muassa Tibestistä, täältä tuhat kilometriä länteen.

Dokumentointivälineenä käytämme kameraa, tietysti ilman salamaa. Skorpioneja ja sarvikyytiä ei auta pelätä, sillä kuvia saadaksemme on asetettava luolaan selälleen. Yritämme olla tekemättä uusia jälkiä hiekkään, joten kuvaamme kohteita vinosti.

→ sivulle 20

Käytännöllistä maidon jakelua? Romuluksen ja Remuksen afrikkalainen vastine? Lehmäkultin syntysijoilla? Joka tapauksessa tällä kauniilla karjapaimenten aikaisella kuvalla on tarina kerrottavanaan. (Sudan, Jebel Uweinat)

Saharan kalliotaiteessa kuvataan myös sosiaalisia tapahtumia. Tässä karjapaimenajan kaunottaren tukkaa pestään ja kammataan, minkä jälkeen morsian puetaan verkkomaiseen pukuun hääjuhlaa varten. (Libya, Tadrart Acacus)

Saharan kalliotaiteen tyyli ja aiheet

AIKA (vuotta sitten)	KAUSI/TYYLI	PAIKKA	KUVAUS
12000–8000	suuret villieläimet		kuvia eläimistä ja metsästyksestä, vain piirroksina
10000–8000	pyöreäpäät	Tassili, Acacus, (Uweinat)	pyöreäpäisiä ihmishahmoja, yleensä vain maalauksina
9000–8000	Wadi Sora-tyyli	Gifl Gebir	päättömiä (kissa)petoja, "uimareita", koristeluita
8000–5000	karjapaimenet		kesyvä karjaa, usein maskipäisiä ihmisiä
3000–2000	hevokset		ratsujen vetämiä vaunuja
2200–	kamelit		kameleita kulkuvälineinä

FARAOIDEN NIILILTÄ KULJETTIIN SAHARAAN

Siitä asti, kun tutkija **John Ball** vuonna 1917 löysi Libyan aavikolta joukon ruukkuja, tutkijat ovat pohtineet niiden alkuperää. Miten, milloin ja kenen toimesta nelisensataa saviruukkuja kuljetettiin rutikuivalle aavikolle parisataa kilometriä lounaaseen Dakhlan keitaalta? Max Planck -instituutin vuonna 1988 tekemän ajoituksen mukaan ruukut ovat Egyptin keskimmäisen valtakunnan ajalta.

Nykyisin löytöpaikka tunnetaan nimellä Abu Ballas, ruukkukukkula. Saksalainen tutkimusmatkailija **Carlo Bergmann** löysi 1990-luvun puolivälissä Abu Ballas -pölyn, 350-kilometrisen kulkutien Dakhlasta Gifl Kebiriin. Tien varrella on kolmisenkymmentä ruukkuvarastoa, kenties vesipistettä. Myöhemmin Bergmann löysi Dakhlan lähetyviltä muinaisen leiripaikan, jonka luona hieroglyfit yhdistävät paikan farao **Kheopsiin** ja hänen poikaansa **Radjedefiin** neljännen dynastian ajalta 2500-luvulta eKr.

Maltalaisen tutkimusmatkailijan **Mark Bordan** ja hänen egyptiläisen avustajansa **Mahmoud Marain** joulukuussa 2008 tekemä löytö Jebel Uweinatista osoit-

taa, että muinaiset egyptiläiset tekivät pitkän matkan autiomaassa jättäen muistoksi hieroglyfejä ja piirroksia vierailustaan noin 4000 vuotta sitten. Kirjoituksissa mainitaan farao **Mentuhotpe II**.

Kiintoisan yhteyden Niilin ja Suuren hiekkameren välillä löysivät italialaiset mineraalispesialisti **Vincenzo di Michele** ja arkeologi **Giancarlo Negro** vuonna 1999: farao **Tutankhamenin** kuuluisan rintakoristeen skarabeeskuvakoriainen on Libyan aavikon lasia, jota arvellaan muodostuneen meteoriitin räjähtäessä lähellä maanpintaa noin 30 miljoonaa vuotta sitten. Aavikkolasia tavataan pienellä alueella Gifl Kebirin pohjoispuolella.

Jebel Uweinatiin johtaa nykyisin "valtatie" autiomaan malliin. Sen käytetyimmät ajolinjat erottuvat satelliittikuvistakin.

Algerian itäosassa sijaitsevalle Tassilin ylängölle ei pääse edes maastoautoilla. Kohteelta toiselle kuljetaan patikoiden kamelioiden tai aasien kanssa. Viiden hengen retkikuntaamme avusti kolme opasta, kokki ja kolme kamelinajajaa. 11 kamelioiden kantoivat matkatavaramme sekä ruoan ja veden kahden viikon ajan ja 300 kilometrin taipaleen.

—> sivulta 18

Savannilla virtasi jokia

Vuoren juurelta löydämme runsaasti kivityökaluja, jotka kertovat elämästä seudulla. Yritän kuvitella mielessäni, millaiselta paikka on näyttänyt menneinä aikoina: laaja savanni, jolta kohoaa yksittäisiä vuorenhuippuja.

Muinaiset kosteamat kaudet ovat hahmottuneet, kun maapallon ilmastohistoriaa on vähitellen pystytty avaamaan. Merisedimenttejä tutkimalla on havaittu, että lämpimät ja kylmät kaudet jäätiköitymisineen tulevat ja menevät syklistesti. Tämän selittävät Milankovičin jaksot eli maapallon kiertoradan ja asennon vähittäiset muutokset, jotka vaikuttavat eri leveysasteille eri vuodenaikoina tulevan auringonsäteilyn määrään.

Saharan sedimentit paljastavat puolestaan järvi- ja jokisysteemin, joka täällä on ollut menneinä aikoina.

Lisäksi ihmiset ovat jättäneet näihin kallioihin merkkejä elämästään vehreällä kaudella, ja ensimmäisenä juuri kallioitaide johti tutkijat Saharan savannien jäljille.

Egypti sai potkua täältä

Saharan monsuunisateet alkoivat noin 10 500 vuotta sitten. Edullisten olojen houkuttamat kerääjä-metsästäjät uursi-

Djanetin itkevät lehmät. Paikalliset oppaat kertovat mielellään tarinaa lehmälaumasta, joka tutulle juomapaikalleen tullessaan löysi vain kuivuneen lamikon. (Algeria, Tassili N'Ajjer)

vat kallioihin kuvia suurista saaliseläimistä. Toisenlainenkin elämäntapa ilmaantui: karjan kesyttämisen kivikauden loppuvaiheessa on näyttöä Nabta Playan ja Kiseiban alueelta, satakunta kilometriä Assuanista lounaaseen.

Nautoja myös haudattiin, ja suurista kivenjätkäleistä koottiin megaliittisia rakennelmia. Lehmähaudat kertovat karjan palvonnasta yhdyskunnassa, joka oli sosiaalisesti monimutkaisempi kuin esimerkiksi silloinen Niilin laakson kulttuuri.

Krokotiilien ja virtahepojen kuvat kallioissa johdattivat tutkijat kosteamman Saharan jäljille. Näkymä kertoo myös ihmisen ahneudesta. Kallioita on räjäytetty öljynetsinnässä. (Libya, Messak Settafet)

Voi ajatella, että muinais-Egyptin suuren kulttuurinkin juuret ovat täällä. Egyptiläisten pitkäaikainen kansakäyminen aavikon paimentolaisten kanssa nimittäin johti Ylä-Niilillä ensimmäiseen sosiaalisesti kehittyneeseen yhteiskuntaan, Badarin kulttuuriin, joka sekini harjoitti nautojen seremoniaalisia hautauksia. Karjanpidosta tuli yhä tärkeämpi osa Niilin laakson taloutta ja maanviljelyä. Hathor, lehmäjumalatar, on vanhimpia Egyptissä palvotusta jumalista.

UIMAREITA HIEKKAMERESSÄ

Uimarien luola (vasemmalla ja alla) sijaitsee Egyptin Gilf Kebir -ylätasangolla lähellä Libyan rajaa. Luola tuli tunnetuksi yhdeksän Oscarin elokuvasta Englantilainen potilas, joka perustuu Michael Ondaatjen samannimiseen romaaniin. Päähenkilön, englantilaisen potilaan, esikuvana on unkarilainen sotilas, tutkija ja seikkailija László Almásy, joka löysi luolan maalaukset vuonna 1933.

Luola on saanut nimensä uimareita muistuttavista kuvista. Lisäksi kuvissa esiintyy koristeellisesti pukeutuneita ihmisiä ja mystisiä päättömiä kissaeläimiä, viereisessä luolassa myös kirahveja ja nautoja. Samat aiheet koristavat vuonna 2003 löydettyä Foggini-Messtekawi-luolaa kymmenisen kilometriä lännempänä.

Uimarien luola.

”Uimareita” on selitetty ainakin kolmella tavalla:

- Kuvat esittävät todella uimareita. Näkemystä tukee luolan edessä oleva allasmainen, 1–2 metrin syvyinen painauma.
- Uimarit ovat samaaneja transsissa, leijumassa rituaalimatallaan. Alueelta ei tosin ole löydetty merkkejä hallusinaatioita aiheuttavista kasveista.
- Uimarit kuuluvat kuolleiden maailmaan, jossa ne ajalehtivät, leijuvat tai uivat.

Noin 5 000 vuotta sitten ilmasto oli taas muuttunut ja Sahara alkoi olla liian kuiva kasveille, eläimille ja ihmisille. Vähitellen muistokin Saharan kulta-ajasta unohtui, ja meidän päiviimme asti oppikirjat ovat kertoneet vain Niilin laakson loistosta faraoineen ja pyramideineen. Kallioitaidelöytöjen ansiosta voimme nykyisin kuitenkin omin silmin todistaa, miten paljon laajemmalle ja muinaisemmaksi alueen kukoistus ulottui. □

ERKKI LUOMA-AHO on pitkään opettajana ja opetusmateriaalien tuottajana toiminut kallioitaiteen harrastaja ja luonnonvalokuvaaja. Hän on tehnyt neljä kuvausmatkaa Saharaan: Libyan aavikolle Egyptiin 2008, Messak Settafetiin ja Acacusiin Libyaaan 2008, Tassili N'Ajjeriin Algeriaan 2009 ja Hammamatiin Egyptiin 2009.